

Česká literatura z pohledu slovníkových příruček užívaných v anglicky mluvícím světě

MARTIN PILAŘ

Před několika lety jsem se v jedné krátké studii zabýval britským vnímáním české literatury a soustředil jsem se přitom zvláště na slovníkové příručky a literárněhistorické studie, které vznikly na britských univerzitách v minulém desetiletí: Robert B. Pynsent – Londýn, James D. Naughton – Oxford, Robert Porter – Bristol a Glasgow (Pilař 1997: 108–112). Kánon české literatury vytvářený v Británii (ale samozřejmě i v dalších anglicky mluvících zemích, v nichž se nacházejí prestižní univerzity) kupodivu skoro nikoho v českém prostředí nezajímá. Přitom je více než pravděpodobné, že se většina zahraničních studentů slavistiky a bohemistiky v první fázi studia setkává se základními fakty o české literatuře právě prostřednictvím anglicky psaných slovníkových příruček. Zmíněný nezájem je především způsoben tím, že v popředí českého literárního života se poslední dobou nacházejí úplně jiné problémy než uvažování o kánonu národní literatury, o jeho dobových proměnách a současné podobě. Literární kánon každé jednotlivé národní literatury je vždy konstruktem, který se po jisté době obměňuje (jeho struktura je vždy dynamická, nikoli statická). Neměl by být přehlížen, protože širší povědomí o kánonu má značný význam pro výuku národní literatury nejen v domácím kontextu (kde bývá kánon neprávem považován za cosi samozřejmého), ale hlavně v zahraničí (kde obraz cizí literatury vždy vychází z překladů, jejichž motivovanost není dána pouze hodnotovými měřítky z hlediska domácího kontextu). Povědomí o kánonu je ve všech národních literaturách důležité i pro literární kritiku, jejímž posláním je mimo jiné i jeho zpochybňování v tom okamžiku, kdy začíná mít příliš petrifikovanou podobu.

České přehlížení kánonu používaného na britských univerzitách je možná do určité míry způsobeno také tím, že z anglických bohemistů je v Česku nejvíce znám profesor Robert B. Pynsent, což je v neposlední řadě dáno skutečností, že řada českých badatelů střední a mladší generace využila možnosti studijního stipendia T. G. Masaryka na Londýnské univerzitě. Pynsentův přístup k české literatuře je nepochybně velmi erudovaný, avšak je zkreslován jeho vystoupeními v českých literárních časopisech i médiích, v nichž se značnou mírou vědomé provokace narušuje domácí literárněhistorická klišé. Základní rysy této jeho komunikační hry lze pozorovat i v pětadevadesáti slovníkových heslech o české literatuře ve slovníku *The Everyman Companion to East European Literature* (1993). Jde o příručku s obdivuhodně širokým záběrem od starší české literatury až po současnost, avšak řada hesel je poznamenána nejen nejednotností metodologického přístupu, ale i drobnými faktografickými nepřesnostmi. Ve způsobu stanovení základního kánonu české literatury si nelze nevděkovat upřednostňování osobních sympatií editora (v hesláři jsou obsaženi například Václav Dušek a Ludvík Němec, ale absentují Arnošt Lustig, Ivan Klíma, Jiří Kolář apod.). Je třeba zdůraznit, že pynsentovský přístup k vytváření a prezentování českého literárního kánonu tvoří v anglicky mluvících zemích spíše výjimku. Chceme-li poznat typičtější příklady toho, jak je česká literatura vnímána v širším světovém kontextu, musíme rozšířit historický záběr a vzít v úvahu větší množství seriózně koncipovaných slovníkových příruček, v nichž jsou čeští autoři zastoupeni.

V roce 1947 byl publikován *Dictionary of Modern European Literature* (ed. Horatio Smith), v němž se úkolu zprostředkovat anglicky mluvícím čtenářům informace o hlavních osobnostech české literatury ujal René Wellek. Zvolil způsob, který se s odstupem času jeví jako dosti extrémní – je si však třeba uvědomit, že v dané chvíli šlo o čin do značné míry průkopnický. Wellek bez jakékoli úpravy převzal český literární kánon – tak jak se postupně usadil v průběhu první poloviny 20. století (hlavně díky Františku Xaveru Šaldovi a Arne Novákovi) – a přeložil jej do angličtiny. Bez ohledu na specifika českého literárního kontextu z hlediska

cílových čtenářů se tak ve slovníku objevila relativně podrobná hesla například o Svatopluku Čechovi, Růženě Svobodové, Otakaru Theerovi a dalších autorech, jejichž význam vůbec není pro zahraniční čtenáře samozřejmý.

Přístup k chápání jednotlivých kánonů národních literatur se začal měnit až v šedesátých a sedmdesátých letech. Hlavní změny v přístupu – diametrálně odlišné od Wellka – jsou patrné při studiu jednoho z nejrozsáhlejších slovníků světové literatury 20. století, který je v této chvíli k dispozici. Jde o čtyři velmi obsáhlé svazky poněkud lakonicky nazvané *Encyclopedia of World Literature in the 20th Century*, které vycházely v letech 1971–1984 v newyorském nakladatelství Frederick Ungar Publishing a jejichž hlavním redaktorem byl Leonard Klein. Pátý svazek vyšel pod názvem *Supplement and Index* v roce 1993 a jeho editování převzal Steven Serafin. Česká literatura je v tomto slovníku zastoupena šestadvaceti poměrně obsáhlými hesly, na jejichž tvorbě se přibližně z jedné třetiny podíleli zahraniční bohemisté a ze dvou třetin představitelé českého exilu, a to zvláště posrpnového. Podstatnou organizátorskou i autorskou úlohu sehrával od samého počátku vydávání tohoto slovníku Igor Hájek, který žil po roce 1968 v Británii, ale v sedmdesátých a osmdesátých letech působil také na několika amerických univerzitách, kde získal stipendia a granty. Kleinův ambiciózní projekt měl přesně formulovaný cíl, a to „rozšířit mezinárodní záběr slovníku skutečně takovou měrou, aby úplně poprvé v angličtině (ale zřejmě i v jakémkoliv jiném jazyce) měli vědci, studenti, ale i běžní čtenáři příležitost nalézt v jediné příručce průvodce po všech důležitých literárních událostech, které se v celém světě odehrály během 20. století.“¹ Metodologicky se Klein inspiroval německým slovníkem *Lexikon der Weltliteratur im 20. Jahrhundert*, který vyšel ve dvou svazcích v letech 1960–1961. Nesouhlasil však s tím, že se tento lexikon velmi povrchně zabýval asijskými a africkými literaturami, a stanovil si za úkol využití vskutku světového (kosmopolitního)

1] Předmluva opraveného a rozšířeného vydání z roku 1981 (Klein – Serafin 1981).

úhlu pohledu. Od samého počátku byly také pevně stanoveny zásady výběru autorů do hesláře: 1. mezinárodní kritický ohlas, 2. důraz literárních historiků dané národní literatury na význam jednotlivých osobností pro národní kánon (což platilo zvláště pro literatury s relativně menším mezinárodním ohlasem, například Lotyšsko, Litva, Rumunsko), 3. u autorů z jiných než anglicky mluvících národů se přihlíží k tomu, zda jsou jejich díla dostupná v anglickém překladu.

Kromě toho byl brán ohled na proměnu jistých „módních trendů v hodnocení literatury“ v průběhu 20. století. Právě proto jsou ve slovníku obsaženi také autoři, jejichž tvorba se v první polovině minulého století setkávala s velmi bohatou a pozitivní čtenářskou i kritickou recepcí, ale v druhé polovině století přitahovala pozornost relativně úzké skupiny čtenářů a specializovaných literárních historiků. Zřejmě proto se mezi zahrnutými šestadvaceti českými spisovateli nacházejí mimo jiné jména jako Josef Svatopluk Machar, Alois Jirásek či Marie Majerová. (Za zmínku možná stojí fakt, že Majerová má své heslo i v přísné výběrovém slovníku oxfordského bohemisty Jamese D. Naughtona *Eastern & Central Europe – Traveller's Literary Companion* z roku 1995. Zmínka o *Siréně* (1935) a *Havířské baladě* (1938) není samozřejmě motivována ideologicky, ale prostě tím, že sociální romány z hornického i hutnického prostředí mají v Británii hlubokou tradici, jež sahá až do nedávné minulosti.) Výběr ostatních českých autorů v Kleinově slovníku není překvapivý a ve většině podobných anglicky psaných slovnících se opakuje, popřípadě lehce obměňuje (v uvedeném případě jde o „širší verzi kánonu“, již umožňuje výjimečný rozsah tohoto slovníku): Petr Bezruč, Otokar Březina, Karel Čapek, Jaroslav Durych, Ladislav Fuks, František Halas, Jaroslav Hašek, Václav Havel, Vladimír Holan, Miroslav Holub, Josef Hora, Egon Hostovský, Bohumil Hrabal, Ivan Klíma, Milan Kundera, Arnošt Lustig, Vítězslav Nezval, Ivan Olbracht, Vladimír Páral, Jaroslav Seifert, Josef Škvorecký, Ludvík Vaculík, Vladislav Vančura, Jiří Wolker. Méně běžné je pouze zařazení hesel o Jiřím Voskocovi a Janu Werichovi. Nutno poznamenat, že i mnohem přísnějším výběrem v anglicky mluvících zemích téměř vždy projdou Ivan Klíma

a Miroslav Holub, protože překlady jejich děl se zde od konce šedesátých let setkávají s výjimečným čtenářským a kritickým hlasem.

Po roce 1989 se kritéria výběru českých autorů do reprezentativních slovníků částečně proměnila, a nebylo to dáno pouze nastolením demokratických poměrů v zemích bývalého sovětského bloku. Tuto změnu v přístupu ke kánonům jednotlivých národních literatur vystihla Tracy Chevalierová, redaktorka slovníku *Contemporary World Writers* (1993), která v předmluvě k této publikaci konstatovala: „Ačkoli existuje několik slavných jmen, některá z nich jsou na mezinárodních seznamech bestsellerů a některá obdržela významné mezinárodní literární ceny, neexistuje žádný kánon světové literatury a ani by neměl existovat“ (Chevalier 1993: VII). Dále uvedla, že v době globalizace padají politické bariéry a zároveň přicházejí nové informační technologie, jež s sebou přinášejí větší potřebu kulturní výměny. V záplavě informací je obtížné se orientovat, a proto má smysl vydávat přehledy toho, co je skutečně podstatné. Zmíněný slovník středního rozsahu obsahuje 340 hesel o autorech druhé poloviny 20. století z více než šedesáti zemí světa. Přísným výběrem prošli tito čeští spisovatelé: V. Havel, M. Holub, B. Hrabal, I. Klíma, M. Kundera, A. Lustig, J. Škvorecký a L. Vaculík. Tento vzorek autorů dost přesně vystihuje britský a americký pohled na základní hodnoty současné české literatury, a proto jej lze považovat za „užší“ verzi kánonu v dané části světa. Není náhodné, že v této verzi chybí jméno Jaroslava Seiferta, jehož vrcholná poezie – prostoupená lyrickou citovostí, patosem a sentimentem – vzbudila po překladu do angličtiny rozpaky, které vyústily i v určité pochybnosti nad udělením Nobelovy ceny za literaturu (Hájek 1987: 128–130).

Ve druhé polovině devadesátých let vznikl v USA další velký projekt, který volně navazuje na Kleinův slovník a podstatně jej rozvíjí a doplňuje. Jde o *Dictionary of Literary Biography*, promyšleně koncipovaný slovník s poněkud zavádějícím názvem, protože ve velmi obsáhlých heslech nejde autorům v první řadě o literární životopisy, ale značný prostor je věnován také interpretaci nejdůležitějších děl a podrobné bibliografii. Hlavním redaktorem, který má na starosti svazky věnované východoevropským literaturám, je

Steven Serafin. Zodpovednost za v'byber cesk'ych autor' a p'ipravu konecn'e verze hesel p'revzal po Igoru H'ajkovi Jan C'ul'ik z University of Glasgow, kter' vyzval ke spolupraci liter'nni historiky z cesk'ych univerzit a z Ustavu pro ceskou literaturu AV C'R. V p'edmluv'e k prv'n'imu svazku *Twentieth-Century Eastern European Writers* (1999) Serafin napsal: „Protoze rada autor' zahrnut'ych do t'eto knihy je na Z'apad'e m'ene zn'ama, smyslem rady encyklopedick'ych p'ru'ucek je nab'itnout anglicky mluv'ic'imu c'ten'ari obs'ahlejs'i v'klad a hodnocen'i v'ychodni Evropy a jej'i liter'nni tradice“ (Serafin 1999: XX). Tento slovn'ik je p'ri'nosny nejen faktograficky, ale tak'e t'um, ze naru'suje a dopl'ňuje relativn'e usazen'y obraz ceske literatury v anglicky mluv'ic'ich zem'ich. Ve zm'inen'em prv'n'imu svazku, jenz je v'evnov'an spisovatel'um prvni poloviny 20. stolet'i, jsou vedle klasik' (K. C'apek, F. Halas, J. Ha'sek, V. Holan, J. Hora, E. Hostovsk'y, V. Nezval, J. Seifert, V. Van'cura, J. Wolker) p'edstaveni tak'e Jakub Deml, Viktor Dyk, Ji'ri Orten a Karel Pol'acek. Oproti slovn'iku Leonarda Kleina tedy ve v'yb'eru chyb'ej'i nap'riklad P. Bezru'c, I. Olbracht c'i J. Durych. Z volby nov'e uveden'ych autor' lze vy'cist' jist'e zm'eny v hodnocen'i, k nimz v dom'ac'im kontextu do'slo po roce 1989. K men'sim zm'enam v'uci k'anonu tradovan'emu v anglicky mluv'ic'ich zem'ich do'slo ve svazku, kter'y obsahuje hesla o spisovatel'ich druhe poloviny stolet'i (2001). V tomto d'ilu slovn'iku se setk'avame s t'eme' doslovn'y'm opakovan'ım jmen cesk'ych autor' , s nimiz jsme se setkali v'ys'e ve slovn'iku Tracy Chevalierov'e z roku 1993 a kter'y – na rozd'ıl od *Dictionary of Literary Biography* – nevznikal ve spolupraci s dom'ac'imi akademick'ymi pracovi'sti. Hesla'r obsahuje pouze dv'e jm'ena navic – Vladimir P'aral a Jan Sk'acel. P'aral je do anglic'tiny uz pom'ern'e dlouho p'ekl'adan, hesla o n'em jsou obs'azena v britsk'ych slovn'ic'ich a Robert B. Pynsent o n'em dokonce napsal monografii (Pynsent 1994). P'aralova p'itomnost v *Dictionary of Literary Biography* proto nen'i pro c'ten'are z anglicky mluv'ic'ich zem'i p'rekvapiv'a. Jedinou inovaci je tedy za'razen'i hesla o Janu Sk'acelovi. Podle sd'elen'i redaktora hesel o ceske literatu're (Jana C'ul'ika) m'ela b'yt souc'ast'i slovn'iku rovn'ez hesla o Ji'rim Kol'ar'ovi a Ladislavu Fuksovi. Nejsou v n'em obs'azena z ban'aln'ıho d'uvodu – auto'ri je nestihli do uz'av'ěrky napsat. Uveden'i t'eto margin'alie m'uze p'usobit jako banalita nehod-

ná zaznamenání, zároveň je ji však možno považovat za typickou ukázkou toho, že do pokusů o vytváření literárního kánonu vstupují nejrůznější subjektivní faktory a prvky náhodnosti. Nicméně i ve třetím svazku *Dictionary of Literary Biography* byl na počátku dobrý úmysl narušit kánon české literatury, který začínal v anglicky mluvících zemích v devadesátých letech působit stále strnuleji.

V procesu zpřístupňování základních kvalit české literatury anglicky mluvícím čtenářům tedy lze v druhé polovině 20. století rozlišit následující tři vývojové stupně:

1. čtyřicátá léta: doslovné převzetí petrifikované podoby českého literárního kánonu bez ohledu na cílového čtenáře (René Wellek);

2. sedmdesátá a osmdesátá léta: metodologicky promyšlený výběr reprezentativního vzorku autorů beroucí ohled na širší kritický ohlas, zakotvenost autora v domácím kontextu a jeho překladanost (Leonard Klein, Igor Hájek, čeští literární historikové v exilu a zahraniční bohemisté);

3. devadesátá léta a počátek druhého milénia: narušování petrifikované podoby kánonu vytvořeného ve druhé fázi, obohacování zahraničního kánonu o výsledky přehodnocování české literární historie (Steven Serafin, Jan Čulík a domácí čeští historikové).

Literatura

HÁJEK, Igor

1987 Visitors in Translation, *Scottish Slavonic Review*, Autumn, č. 9, s. 128–130

CHEVALIER, Tracy (ed.)

1993 *Contemporary World Writers* (Detroit–London–Washington DC: St. James Press) (V. Havel, M. Holub, B. Hrabal, I. Klíma, M. Kundera, A. Lustig, J. Škvorecký, L. Vaculík)

KLEIN, Leonard – SERAFIN, Steven (edd.)

1971, 1975, 1981–1993 *Encyclopedia of World Literature in the 20th Century* 1–5 (New York: Frederick Ungar Publishing) (P. Bezruč, O. Březina, K. Čapek, J. Durych, L. Fuks, F. Halas, J. Hašek, V. Holan, M. Holub, J. Hora, E. Hostovský, B. Hrabal, A. Jirásek, I. Klíma, M. Kundera, A. Lustig, J. S. Machar, M. Majerová, V. Nezval, I. Olbracht, V. Páral, J. Seifert, J. Škvorecký, L. Vaculík, V. Vančura, J. Voskovec, J. Werich, J. Wolker)

- LAW, Jonathan (ed.)
 1993 *European Culture – A Contemporary Companion*
 (London–New York: Cassel) (autorem hesel R. B. Pynsent: V. Havel,
 D. Hodrová, M. Holub, B. Hrabal, M. Kundera, V. Páral, J. Seifert,
 J. Škvorecký, L. Vaculík)
- NAUGHTON, James D. (ed.)
 1995 *Eastern & Central Europe – Traveller's Literary Companion*
 (Brighton: Print Publishing Ltd) (K. Čapek, K. J. Erben, F. Halas, J. Hašek,
 V. Havel, M. Holub, B. Hrabal, I. Klíma, M. Kundera, K. H. Mácha,
 M. Majerová, B. Němcová, J. Neruda, V. Nezval, V. Páral, J. Seifert,
 J. Škvorecký, L. Vaculík)
- PILAŘ, Martin
 1997 Česká literatura britskými očima, *Host*, č. 1, s. 108–112 [opravená
 a rozšířená verze in M. P.: *Vrabec v hrsti aneb Kliše v literatuře*, Praha:
 Dokořán, 2005]
- PYNSENT, Robert B.
 1994 *Sex under Socialism – An Essay on the Works of Vladimír Páral*
 (London: University of London)
- PYNSENT, Robert B. – KANIKOVA, Sonia I. (edd.)
 1993 *The Everyman Companion to East European Literature* (London:
 Dent) (95 hesel od počátků české literatury po současnost)
- SERAFIN, Steven (ed.)
 1999 *Twentieth-Century Eastern European Writers – First Series*
 (Detroit–San Francisco–London–Boston–Woodbridge, Conn.: The Gale
 Group) (K. Čapek, J. Deml, V. Dyk, F. Halas, J. Hašek, V. Holan, J. Hora,
 E. Hostovský, V. Nezval, J. Orten, K. Poláček, J. Seifert, V. Vančura,
 J. Wolker)
 2001 *Twentieth-Century Eastern European Writers – Third Series*
 (Detroit–San Francisco–London–Boston–Woodbridge, Conn.: The Gale
 Group) (V. Havel, M. Holub, B. Hrabal, I. Klíma, M. Kundera, A. Lustig,
 V. Páral, J. Skácel, J. Škvorecký, L. Vaculík)
- SMITH, Horatio (ed.)
 1947 *A Dictionary of Modern European Literature* (New York: Columbia
 University Press) (autorem hesel R. Wellek: 40 hesel shrnujících
 kánon české literatury 19. a počátku 20. století, užívaný v období mezi
 světovými válkami)
- VINSON, James – KIRKPATRICK, Daniel (edd.)
 1984a *Great Foreign Language Writers* (New York: St. Martin's Press)
 (K. Čapek, J. Hašek)
 1984b *Contemporary Foreign Language Writers* (London: St. James Press)
 (V. Havel, M. Holub, B. Hrabal, M. Kundera, J. Škvorecký)

PhDr. Martin Pilař, CSc., Ostravská univerzita